

Оксана Дирибало

кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов і методик їх навчання,
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія
імені Тараса Шевченка
<https://orcid.org/0000-0003-0052-8182>
co_vci@ukr.net

Денис Чик

доктор філологічних наук, професор, професор кафедри іноземних мов і методик їх навчання,
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія
імені Тараса Шевченка
<https://orcid.org/0000-0002-4304-114X>
chykden@gmail.com, denyschik@ukr.net

ВІД ІДЕОЛОГІЗАЦІЇ ДО ПАТРІОТИЗМУ: РЕЦЕПЦІЇ МОДЕЛІ А. МІЦКЕВИЧА «ПОЕТ І НАРОД» В УКРАЇНСЬКІЙ ПИСЬМЕННИЦЬКІЙ КРИТИЦІ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Анотація: Стаття присвячена дослідженню рецепції моделі А. Міцкевича «Поет і Народ» у критичних дослідженнях українських письменників ХХ ст., які простежили створений А. Міцкевичем канон стосунків між митцем і суспільством, який справив глибокий вплив на літературу польського романтизму. Розглядаючи рецепцію парадигми «поет і народ», автори статті зазначають, що українські поети радянського періоду були змушені розглядати окремі мистецькі явища крізь призму тогочасної комуністичної ідеології.

Одним із найбільш послідовних і продуктивних інтерпретаторів А. Міцкевича серед українських письменників був М. Рильський, який залишив значну кількість літературно-критичних і публіцистичних статей про польського поета. М. Рильський як критик дав найглибші наукові стандарти аналізу поезики творчості А. Міцкевича. Він не відкидав загальноприйнятну схему творчої еволюції польського поета, але застеріг дослідників від її монолінійного вимірювання. М. Рильський був першим в українському міцкевичознав-

стві, хто помітив, що змішування стилів притаманне творчості А. Міцкевича впродовж усього його творчого життя.

М. Рильський допустив ототожнення поета Конрада Валленрода з однойменного твору з самим А. Міцкевичем, застерігши, що все-таки особа героя не відображає і не може відображати особистість автора. М. Рильський характеризував Конрада Валленрода як загадкового і суперечливого, яким був і А. Міцкевич. У статті також порівнюються інтерпретації М. Рильського та польських дослідників і письменників, зокрема Марії Цесла-Коритовської та Яна Каспровича.

Автори простежують, що український поет Д. Павличко першим в українському літературознавстві звернув увагу на ідею Європи в художньо-ідейній системі А. Міцкевича як ідею Батьківщини.

Ключові слова: польська література, критика письменників, ідеологія, рецепція, інтерпретація.

Oksana Dyrybalo

Ph.D. in Philology, Assistant Professor at the Department of Foreign Languages and Methods of their Teaching, Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy
<https://orcid.org/0000-0003-0052-8182>
co_vci@ukr.net

Denys Chyk

Doctor of Philology, Professor, Professor at the Department of Foreign Languages and Methods of their Teaching, Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy
<https://orcid.org/0000-0002-4304-114X>
chykden@gmail.com, denyschyk@ukr.net

FROM IDEOLOGISATION TO PATRIOTISM: RECEPTIONS OF A. MICKIEWICZ'S MODEL "POET AND PEOPLE" IN THE UKRAINIAN LITERARY CRITICISM OF THE XX – BEGINNING OF THE XXI CENTURY

Summary: The article is devoted to the research of reception of A. Mickiewicz's model "the Poet and the People" in twentieth-century Ukrainian writers' criticism. The writers traced the canon of relations between the artist and society created by A. Mickiewicz, which had a profound influence on the literature of Polish Romanticism. Considering the reception of the 'poet and people' paradigm, the authors of the article note that Ukrainian poets of the Soviet period were forced to dissect certain artistic phenomena through the prism of the communist ideology of the time.

One of the most consistent and productive interpreters of A. Mickiewicz among Ukrainian writers was M. Rylskyi. He left a considerable inheritance of literature and publicist articles about the Polish poet. M. Rylskyi as a critic gave the deepest scientific standards to the analysis of the poetics of A. Mickiewicz's works. He did not cast aside the generally accepted scheme of the creative evolution of the Polish poet but cautioned researchers from the monolinear measuring of it. M. Rylskyi was

the first one in Ukrainian Mickiewicz Studies who noticed that mixing of styles was inherent in A. Mickiewicz's works during all of his creative life.

M. Rylskyi allowed the identification of the poet Konrad Wallenrod with A. Mickiewicz himself, warning that after all the person of the hero does not reflect and cannot reflect the personality of the author. M. Rylskyi described Konrad Wallenrod as mysterious and contradictory, as was A. Mickiewicz. The article also compares the interpretations of M. Rylskyi and Polish researchers and writers, in particular, Maria Cieśla-Korytowska and Jan Kasproicz.

The authors trace that the Ukrainian poet D. Pavlychko was the first in Ukrainian literary criticism to draw attention to the idea of Europe in the artistic and ideological system of A. Mickiewicz as the idea of the Fatherland.

Key words: Polish literature, writers' criticism, ideology, reception, interpretation.

1. Вступ

Поява дебютної збірки «Балади і романи» (1822) двадцятичотирьохрічного А. Міцкевича явила нову епоху в польській літературі – епоху романтизму, яка супроводжувала й ідеологічно підтримувала піднесення національно-визвольного руху в розділеній натроє Польщі, окупованій могутніми імперіями. Питання самозбереження нації та пошуків шляхів відбудови втраченої державності стало викликом кожному свідомому полякові, якому була не байдужою доля його країни. Ця проблема посіла центральне місце у творчості

польських романтиків й істотно вплинула на зміну концепції поета і поезії, їхньої ролі в житті народу. Поет проголошувався духовним провідником нації, її пророком, дороговказом. Він бачився як виняткова постать, обдарована Богом особливими прикметами, і сприймався як посланець Божий.

Виходячи з теоретичних праць українських та зарубіжних вчених з проблем інтерпретації літератури (Г.-І. Гадамер, У. Еко, Т. Еліот, П. Рікер) та з позицій рецептивної естетики (В. Ізер, І. Франко, Г. Яусс) у даній статті проаналізуємо інтерпретації програмних засад автора «Дзядів», особливо

канон взаємин митця і суспільства, який мав глибокий вплив на літературу польського романтизму. Цікавим для розгляду є питання того, як українські поети радянського періоду були вимушені препарувати творчість А. Міцкевича крізь призму тогочасної комуністичної ідеології.

Основний текст

2. Програмні засади автора «Дзядів»

Кристалізацією поглядів польських романтиків на роль поета в житті народу були «Дзяди» А. Міцкевича. У III частині епопеї автор створив канон взаємин митця і суспільства, який мав помітний вплив на всю літературу польського романтизму. Він змалював портрет людини з надзвичайними творчими здібностями, наділеної здатністю обсервувати цілісність історичних процесів і передбачати їх розвиток. Конрад-поет відчуває в собі сили і покликання впливати на хід історії, не звертаючи уваги на інтенції та настрої громади, не шукаючи в неї підтримки. Він переконаний у власній винятковості та вважає, що має моральне право виступати від імені народу без будь-яких на це повноважень. Однак перед читачем постає самотній романтичний герой, тому що суспільство навіть не підозрює, що десь у похмурих царських казематах великий поет веде бій із самим Богом за нове, краще обличчя людськості.

Сила романтичного героя у трактуванні А. Міцкевича поступається тільки могутності Бога. Тому Конрад помилився, кинувши виклик Всевишньому, адже навіть романтичний поет має коритися його волі. Проігнорувавши це, герой «Дзядів» перебільшив свої можливості та надто поспішив у полеміці з Богом, опинившись на краю блюзнірства. Зневажений Господом, Конрад все-таки не зламався. Навпаки, у поєдинку з Творцем він набув нового досвіду, окреслив для себе нові життєві межі та навчився їх не переступати. Аж тепер Конрад, загартований битвою із самим Богом, стане невдовзі провидцем, на якого чекає його країна і який сховається під таємничим ім'ям «сорок чотири».

Поезія, яку творить Конрад, – дуже специфічна. Це були навіть не слова, а думки пророка,

які через надмірну складність не давали себе закути у вербальні пута. То була поезія настільки вразливої душі, що кожна найдрібніша гадка відлунювала стодзвонним гуком, який неможливо було перенести на папір. Той, хто чув або читав ці вірші не міг осягнути їхньої божественної природи, недоступної для простих смертних. То була поезія така, як і її романтичний автор: відчужена, радше пережита, ніж творена, похмура, неясна і не зрозуміла загалом. Окрім того, вона мала силу Божого Слова, яке, за Біблією, було спочатку і з якого все постало. Було в ній щось містичне і магічне, доступне лише вибраним, які отримали дар пізнавати нерозгадане і бачити невидиме. Попри цю специфіку, така поезія була на службі у народу й людства. Звідси зароджується трагізм Міцкевичевої моделі поета й народу. Адже поет – найперший слуга простої людини, яка не в змозі це осягнути і зрозуміти, тому що має обмежене уявлення про той світ, у якому перебуває власне поет. Така візія поета-пророка, який із похмурим обличчям стоїть при світлі блискавок на високій скелі, та поезії, сповненої неясності й таємничості, витворила загальноприйнятий канон польського романтизму.

3. А. Міцкевич і його творчість у призмі комуністичної ідеології

3.1. Інтерпретація П. Тичини: Міцкевич як «борець за щастя трудящих усіх країн»

Ці програмні засади автора «Дзядів» слід мати на увазі, розглядаючи рецепцію взаємин поета і народу в українській письменницькій критиці радянського періоду, яка була змушена препарувати окремі художні явища крізь призму тогочасної ідеології. Так, Павло Тичина, виступаючи на ювілейному вечорі, присвяченому 150-річчю від дня народження Адама Міцкевича 24 грудня 1948 року, проголосив великого ювіляра провісником дружби слов'янських народів, борцем за свободу пригноблених, за щастя трудящих усіх країн. «Життя і творчість Адама Міцкевича, – говорив промовець, – були скеровані на знищення старого, на об'єднання передових слов'янських та інших народів світу, на зближення їхніх культур»

(Vazhan, 1982, с. 108). Своє вступне слово П. Тичина згодом розгорнув у статтю «І ми його любимо (Адам Міцкевич)», де він повторив обов'язкові на той час дифірамби на адресу російського народу, який, за його твердженням, визволив поляків з-під фашистського ярма і відстояв їхній суверенітет від зазіхань імперіалістів. І лише цитуючи уривок зі звернення Карла Маркса і Фрідріха Енгельса до «Мітингу в Женеві, скликаному в пам'ять 50-ї річниці польської революції 1930 року», український письменник обережно констатував велике піднесення, яке переживали поляки «в надії на звільнення своєї батьківщини і, зокрема, яке піднесення переживав Адам Міцкевич» (Tuchyna, 1987, с. 123).

3.2. Інтерпретація М. Бажана: Міцкевич як «продовжувач справи російських революціонерів»

М. Бажан, аналізуючи «Кримські сонети» Адама Міцкевича, також не уникнув тогочасної риторики про доленосну роль «старшого брата» в житті польського народу. Ігноруючи історичні факти, він писав, що напередодні польського повстання проти Російської імперії 1830 року «російські революціонери шукали і знаходили зв'язки з учасниками польського визвольного руху. Шукав і скоро знайшов зв'язок із петербурзькими російськими однопумцями і Міцкевич» (Vazhan, 1982, с. 255). У кримських творах український письменник побачив образ романтичного героя, самотнього вигнанця, який тужить за рідним краєм, перейнятий болем за його підневільне становище. Він намагався розгадати внутрішні пориви польського поета, його нестримне прагнення «почути голос своєї вітчизни, голос поневоленої Польщі, голос свободи».

Проте критик у традиціях радянської літературознавчої школи постійно ставив поруч з ім'ям А. Міцкевича ім'я О. Пушкіна, наголошуючи на духовній спорідненості, міцній дружбі обох митців, яка, «хоч і ускладнилася потім, але в глибинах їхніх сердець існувала завше» (Vazhan, 1982, с. 261). Звичайно, і в пафосній статті-виступі П. Тичини, і в невеликій, але вагомій розвідці М. Бажана немає чітко окресленої моделі «поета

і народу», бо обидва письменники, очевидно, й не ставили перед собою такого завдання. Намагання П. Тичини осучаснити Міцкевича, вписати його в контекст соціалістичної Польщі позбавили автора «Дзядів» ореолу романтичного поета, не дали критикові змоги оцінити божественну сутність творчості генія-пророка. Так само й М. Бажан, окреслюючи генезу «Кримських сонетів», лише в загальних рисах показав трагізм поета-вигнанця, його нерозривний зв'язок із далекою, але до болю рідною Литвою.

3.3. Інтерпретація М. Рильського: Міцкевич як митець світового рівня

Цілком закономірно, що найтонше відчув і найглибше осмислив Міцкевичеву проблему взаємин митця і суспільства саме М. Рильський, найпроникливіший знавець і найталановитіший перекладач творів А. Міцкевича.

У невеликій замітці «Співець вільності народів» М. Рильський розглядав художню спадщину А. Міцкевича в значно ширшому, європейському контексті, ставлячи поета поруч із найвидатнішими світовими письменниками, які своєю творчістю виражали загальнолюдські ідеали боротьби проти соціальної несправди й колоніального поневолення народів. «Німець Гете, француз Гюго, англієць Байрон, росіянин Пушкін, українець Шевченко, поляк Міцкевич, – писав критик, – підносяться над глухим шумом віків і говорять братніми голосами про найкращі прагнення і сподівання своїх народів, про найвищі чуття і найсвітліші думки всього людства, за те ж і звемо ми їх великими» (Rylskyi, 1986, с. 231).

Значне місце в міцкевичіані М. Рильського посідає засаднича розвідка «Адам Міцкевич», яку автор розпочав з епілогу до поеми «Пан Тадеуш». Він наводить уривок (у власному перекладі), в якому, на його думку, А. Міцкевич висловлює найзаповітнішу мрію поета – донести свої твори до простого люду, органічно поєднати власні пісні з найкоштовнішими перлами народного генія:

Коли б до тої я дожив потіхи,
Щоб заблукали ці пісні під стріхи,
І щоб селянки тихою порою,

Співаючи за пряжею тонкою,
 Про дівчинку, що як музик зачула,
 То й сірі гуси геть свої забула,
 Про те, як гнала селезня сирітка
 Понад водою, гарна, ніби квітка, –
 Щоб узяли до рук оце писання,
 Таке ж немудре, як і їх співання (Rylskyi, 1985, с. 328).

Отже, «головна чеснота будь-якого твору красного письменства» (М. Костомаров) – його народність як духовна спорідненість митця зі своїм етнонаціональним середовищем. «Дійти словом до народу, – вважав М. Рильський, – ось найвища мета, ось найбільша нагорода за поетичний труд, який завжди, коли він вартий того слова, є трудом громадським» (Rylskyi, 1986, с. 238). Акцентування на близькості поета і народу, звичайно, не вписується у схему романтичного героя, який перебуває на вершині олімпу і звідти розпросторує свої віщі вірші, звертаючись до низин у ролі наставника й пророка. Тому, щоб аргументувати свою ключову тезу про співця не лише «кунтушової», а й селянської Польщі, дослідник вдається до паризької публіцистики А. Міцкевича, до його думки, що «народ – це ті, хто працює, хто в поті чола їсть хліб свій». Зрозуміло, що М. Рильський не міг не бачити хисткості власних міркувань про народність автора «Дзядів». Він визнавав, що й у художній творчості, і в громадській діяльності А. Міцкевича було чимало суперечностей, які пояснював відсутністю у нього «сталого соціально-політичного програми», болісним розчаруванням у «золотому віці» минулого. «Навіть великі поети й мислителі, – писав український письменник, – уявляли собі «золотий вік» майбутнього, як рожеву, хистку, млисту утопію, куди людство має припливти на хвилях християнської всепрощаючої любові, якої в реальному суспільному житті ніколи не було й не могло бути» (Rylskyi, 1986, с. 240).

Коли ж М. Рильський звертався до конкретних творів, зокрема поем А. Міцкевича, то робив неминучий висновок, що характерною для всього життя, всієї діяльності, всієї творчості поета була «проповідь дійового, активного патріотизму». Це насамперед «Гражина», «Конрад Валленрод», «Імпровізація в'язня Конрада», в особі якого, як небезпідставно вважав критик, легко вгадуються риси самого автора. В «Імпровізації» він майже

фізично відчував «крик болю людини, для якої рани польського народу – її власні рани» (Rylskyi, 1986, с. 253).

Цей твір відкривав перед українським письменником образ справжнього, нефальшованого романтичного поета, яким той постав перед своїми сучасниками у всій «красі і силі». Особливо вражала М. Рильського розмова поета, творця, майстра з Богом. Захоплений величчю героя, він лаконічно передає її зміст, підкреслюючи тираноборчий чи, радше, цароборчий сенс бунту Міцкевича-Конрада, який звинувачує Бога в несправедливості і гнівно картає Його за той нелад, що панує на землі, за кривди людства. Конрад, за словами М. Рильського, «вимагає від Бога, щоб той віддав йому владу над людськими серцями, почувавши в собі силу створити на землі царство любові, яке не спроможен чи не хоче створити Бог» (Rylskyi, 1986, с. 253). Врешті співець погрожує Всевишньому (цитуюмо у перекладі М. Рильського):

Озвись... а ні, то я своє знаряддя двину!
 Хай світ не оберну в руїну,
 Та горами струсне мій залп і океаном,
 Бо пролунає він на все твоє створіння,
 Той крик, що з поколінь піде у покоління:
 Не батьком світу є ти, а...
 тираном! (Rylskyi, 1986, с. 306).

Правда, М. Рильський зауважив, що в оригіналі останнє слово звучало як «царем» і його промовив уже не Конрад, а диявол. Письменник відзначив особливу мужність поета, людини дуже релігійної, тому що ці рядки засвідчили не лише його безмірні біль і гнів, а й відчуття надзвичайної творчої потуги.

Прикметно, що, завершуючи свою статтю «Адам Міцкевич», автор знову повертається до «шляхетської історії» – поеми «Пан Тадеуш, або Останній наїзд на Литві», яку називає національною епопеєю. Тепер уже йдеться не про «сільські стріхи», а про давню, добру Польщу із її «золотою вольністю». М. Рильський виокремлює галерею «останніх екземплярів» старожитньої Литви і, здається, сам слідом за Міцкевичем кохається в колоритних постатях твору. Проте, як справедливо зауважує Г. Вєрвєс, «за великими роздумами про народ і вітчизну, за бурхливим льотом улю-

блених героїв у майбутнє проступають думки про обмеженість та історичну приреченість старої Польщі» (Verves, 1990, с. 28).

Еталоном української письменницької критики стала, безперечно, найґрунтовніша праця М. Рильського «Поезія Адама Міцкевича», в якій найповніше розкривається романтична модель «митця і народу». Автор поринув у прекрасний «золотий край» патріархального й ідилічного дитинства поета, щоби зрозуміти витоки його творчості, з'ясувати причини його трепетної любові до малої батьківщини та її «пожилців». Проте М. Рильський хотів знайти і таки знайшов зворотний бік «романтичного» життя «аристократичної» Речі Посполитої, тому й стверджував, що «не міг же не бачити навколо себе маленький Адам, а згодом Адам-отрок, Адам-юнак жахливих картин соціальної нерівності, грубого й нещадного кріпосництва, дріб'язковості й егоїстичності інтересів тих самих своїх сусідів, дрібних «застянкових» шляхтичів», яких він так тепло згадує в поемі «Пан Тадеуш» (Rylskyi, 1986, с. 289). Тому письменник традиційно наголошував передусім на соціальній нерівності, начебто ця проблема й справді домінує в епопеї А. Міцкевича. Він майже цілком умонтував у текст своєї розвідки моторошну сцену з II частини «Дзядів» – таємничий обряд померлих, під час якого до селян з'являється тінь із того світу – душа жорстокого поміщика. Цей привид пана скаржитья живим, що вже третій рік після смерті його мучить невиситимий голод і страшна спрага, він терпить безкраї муки і блукає без упину в нічному тумані, а хижі птиці шматують його тіло. Надлітає хор нічних птахів – це колишні піддані кріпосника, які, немов древні еринії, жадають помсти над своїм безжалісним господарем:

Не мав жалості ти пане!
Сови, пугачі, ворони!
Гей, не маймо вину в злості,
Запускаймо в їжу шпони,
А коли її не стане,
Запускаймо в тіло шпони,
Хай біліють голі кості! (Rylskyi, 1986, с. 291).

М. Рильському було важливо довести саме несправедливість тогочасного «панського» ладу,

щоб протиставити йому інший, гуманніший соціальний устрій, що, на його думку, унеможливував нелюдські стосунки. Він писав, що «Міцкевич-юнак знав про факти поміщицького свавілля, деспотизму, жорстокості і не міг не замислюватися над тим, за якого сусільного ладу такі явища можливі» (виділення наше. – Д. Ч., О. Д.) (Rylskyi, 1986, с. 292-293). Ще одним доказом революційного демократизму Міцкевича стала розмова Густава, героя IV частини «Дзядів», зі своїм колишнім учителем – ксьондзом, у якій Густав заявляє про страждання людства, обвинувачуючи в цьому «ясних панів». У цьому образі, вважав критик, «виразно видно автобіографічні риси».

М. Рильський добре розумів, що не може повністю заперечити ідилічного трактування автором «Пана Тадеуша» краю своїх дитячих літ. Тому він погоджується, що А. Міцкевич захоплюється старим симпатичним балакуном і любителем бенкетів – Войським Гречехою, солідаризується із суддею Сопліцею з приводу справжньої «старопольської» гречності, милується чудесним патріархальним ладом у його маєтку, сценами збирання грибів і польовання, розкішними сніданками, обідами, вечерьми, полонезом вельможного Підкоморія. Міцкевич, на переконання дослідника, справді любить милу йому серцю «застянкову» шляхту, своїх позитивних і навіть негативних персонажів. Ностальгію за старими добрими часами М. Рильський пояснював ненавистю поета «на паризьким бруку» до жандармської та поліцейської Європи: «Немає сумніву, що у мріях своїх про вільність не раз звертав він змучений погляд до уявної Польщі, не кажучи вже про елементи естетичного милування мальовничою стороною «старопольського» життя» (Rylskyi, 1986, с. 297).

Звичайно, у «шляхетській історії» головними й другорядними персонажами виступають колоритні представники польської шляхти, а простого люду, тобто селян, насправді немає, за винятком дрібних епізодів, яких, проте, не оминув М. Рильський, щоб показати, на чиєму боці справжні симпатії учня й однодумця вождя польських демократів Йоахима Лелевеля. Зокрема, українському поетові особливо імпонували слова Тадеуша, звернені до його нареченої Зосі з пропо-

зицією звільнити її селян від кріпацького ярма та віддати їм землю:

Коли ми знімемо неволі з них ярмо
І, не вагаючись, їм землю віддамо,
Що працею вони кривавою придбали,
Всіх нас годуючи... (Rylskyi, 1985, с. 316).

Це революційне рішення Тадеуша перегукується з думками самого автора. Звертаючись до європейських соціалістів кінця XIX століття, Ян Каспрович цитував і коментував уривок із промови А. Міцкевича 9 березня 1847 року: «Слухайте, наші «міжнародники», дальших його лапідарних слів: «Віддайте їм (хлопам) у власність землі, на яких вони народилися, здобули їх кривавою працею, з якої усіх вас годують і збагачують!» Думаю, що то вам вистачить, думаю, що ані Лассаль, ані Маркс, перед якими ви згинаєтеся дугою, схиляючи свої голови, – не висловили нічого сильнішого...» (Jan Kasproicz, 1998, s. 28).

«Пан Тадеуш» і дрезденські «Дзяди» (III частина) стали найвищими вершинами творчості А. Міцкевича. Друга поема народилася під впливом подій, які пережив сам автор і які фатально вплинули на його долю. Це – арешт віленських філаретів і обурливі репресії проти них царських сатрапів. Тому III частину «Дзядів» М. Рильський розглядав як «плід» глибоких роздумів А. Міцкевича над долею польського народу і над долею народів взагалі, «плід його гірких особистих переживань, твір, в основі якого лежать справжні історичні факти» (Rylskyi, 1986, с. 302). Має рацію сучасний дослідник, коли вважає, що сила художнього узагальнення в поемі дала А. Міцкевичу змогу «кинути виклик не лише самодержавній сваволі, що спалахнула в час написання твору з новою силою, а й тиранії майбутніх часів» (Humeniuk, 1992, с. 19).

На відміну від інших дослідників, Рильсько-критика цікавили не містико-фантастичні, а реалістичні елементи поеми, «сильні і достойні пильного погляду». Такими є сцени, пов'язані з трагічною долею ув'язнених юнаків, огидні, але правдиві портрети російських сановників. М. Рильський підтримав дослідницьку версію про безпосередній зв'язок між Густавом і Конрадом, про що свідчив напис латинською мовою

на стіні тюрми-келії: «Помер Густав – народився Конрад». Він справедливо зауважив, що автор у такій формі хотів сказати, що «на місце юнака, який хворобливо переживав особисту трагедію, стає муж, боєць, борець за вітчизну, за народ» (Rylskyi, 1986, с. 304). Однак разом із тим, на думку М. Рильського, не можна ототожнювати Конрада – головного протагоніста III частини «Дзядів» із іншим Конрадом – героєм-одинаком із поеми «Конрад Валленрод». Адже Конрад Валленрод, вважав критик, – «людина дії», а поет Конрад у «Дзядях» – людина, що вірить у безмежну могутність слова, думки, людського духу.

М. Рильський також допускав ототожнення поета-Конрада із самим А. Міцкевичем, однак застерігав, що все-таки «особа героя не покриває і не може покрити особи автора» (Rylskyi, 1986, с. 304). Він підкреслював, що світогляд Конрада, його естетична свідомість, історіософські погляди виражені в пісні та у двох імпровізаціях. Пісню та «малу» імпровізацію слухають друзі поета, які таємно зібралися в його тюрмній келії. Ці натхненні твори кличуть юнаків до боротьби, до помсти ворогові:

В труні моя пісня була занімала,
Та кров лиш почувши, з труни вигляда,
Встає, як упир, і розгортає крила,
І крові, і крові, і крові жада.
Так помсти ж бо, помсти на ворога злого
Із Богом – чи, може, й без Бога! (Rylskyi, 1986, с. 205).

Той настрій, який панує у пісні та в «малій» імпровізації, набуває незвичайних розмірів у «великій» імпровізації, що виривається з грудей в'язня, коли він залишається наодинці з похмурими стінами. Цю «більшу» імпровізацію М. Рильський назвав «однією з вершин не тільки поезії Міцкевича, але й світової поезії» (Rylskyi, 1986, с. 305). Конрад, відчувши безмежну силу поетичного слова, владу духу, переживає водночас пекельний біль за муки свого народу і всього людства («Я чую біль свого народу»). Він зневажає і топче всіх поетів, усіх мудреців і пророків і, як уже зазначалося, кидає виклик самому Богові. Конрад, на думку українського письменника-критика, загадковий і суперечливий, як і А. Міцкевич. М. Рильський помітив, що, з одного боку, герой

«Дзядів» декларує свою любов до всіх поколінь, до цілого людства, а з іншого, – заявляє про власну самотність, про те, що буде співати тільки «про себе і для себе» («Самотність! Що мені в людях? Що таке співець для людей?..»). Цікавим є погляд на чин героя в сучасному польському літературознавстві. Так, М. Цесля-Коритовська, зокрема, писала: «Конрад-упир, який співає пісню про помсту, який думає, що любить людей, але їх не потребує («Самотність! Що мені в людях!»), проте хоче їх ошчасливити методом тирана: якщо не хочуть, нехай щезнуть» (Cieśla-Korytowska, 1999, s. 126).

Мабуть, розумів це і М. Рильський. Тому Конрад А. Міцкевича не став для нього ідеалом народного поета, пророка і провідника нації. Недаремно вчений процитував відверто революційну пісню філарета Фелікса Кулаковського, яку підхоплює хор в'язнів. У ній співець-каторжанин мріє добути у сибірському руднику залізо, щоб викувати на царя сокиру, або в тундрі з туземкою зачати сина, який би задушив тирана за прикладом Палена, чи засіяти коноплею й льоном клаптик поля над крижаним морем для петлі на того ж таки самодержця. А Конрад у цей час мовчить, відчужившись від людей, поринувши у власні мрії. Тому М. Рильський зробив висновок, що «навіть чи така людина могла повести за собою маси». Та й «мас» цих, розмірковував критик, не було, лише «жменька» волелюбних шляхтичів, відірваних від свого народу. Він проводить паралелі між революційною польською молоддю і російськими декабристами, які, піднявши прапор свободи в Петербурзі й в Україні, зазнали страшною поразки.

М. Рильський, як і польський літературознавець С. Жулкевський, автор книги «Суперечка про Міцкевича», вважав, що шлях Конрада, шлях прометеїзму, шлях героя-одинака – помилковий, безперспективний. Конрад не розуміє свого народу, він не відчуває його потуги. Натомість Петро Висоцький – майбутній керівник листопадового чину 1830 року – говорить в аристократичному салоні Варшави, що рушійною силою повстання повинні бути не знатні пани, «сіль землі», а простий люд:

Народ наш – ніби лава,
Що зверху і суха, й холодна й неяскрава,

Але всередині горить огнем живим...
Що ж! Шкаралупу геть – і в глибину зійдім!

(Rylski, 1986, s. 308).

Саме така рецепція народу була особливо близька і зрозуміла М. Рильському. Становище радянського письменника і вченого також зобов'язувало його дотримуватися тогочасних ідеологем про категоричне неприйняття націоналізму й обов'язкове поєднання патріотизму з інтернаціоналізмом. Звідси й виникали, немов на догоду компартійній цензурі, підкреслювання, що хоч «Міцкевич був палкий польський патріот, але він ніколи не уявляв собі щастя свого народу поза щастям інших народів, і почуття братерства народів корінилося вже в самих умовах його виховання...» (Rylski, 1986, s. 309). А далі вже можна було цитувати початок «Пана Тадеуша» («Литво, вітчизна моя») і вести розмову про патріотичні, а приховано й національні мотиви у творчості А. Міцкевича, зокрема в поемах «Гражина» і «Конрад Валленрод», у яких постають головними героями представники того дійового, іноді й жертвовного патріотизму, яким позначена вся діяльність самого автора. Отже, все ж таки не народ, не маса, не натовп, а трагічний герой-одинак втілює найкращі людські риси, найвеличніші ідеали, бо він свідомо готовий загинути або гине за честь і свободу своєї батьківщини і свого народу. Тут варто зазначити, що заради досягнення цієї свободи А. Міцкевич не зупинявся перед жодними, можливо, й не зовсім етичними засобами, як-от: прослава патріотичної зради («Конрад Валленрод») чи вірність «наполеонівській ідеї» («Пан Тадеуш»). Однак лейтмотивом діяльності польського поета, як визнає М. Рильський, було «жертвоне і дійове служіння вітчизні». Найсильнішим і найвищим серед патріотичних образів Міцкевича став образ ксьондза Робака з епопеї «Пан Тадеуш», який спокутував свою вину довгим і тернистим шляхом визволення Польщі.

У розвідці «Поезія Адама Міцкевича» М. Рильський суттєво доповнює свої наукові міркування про народність автора «Балад і романсів». Він аналізує баладу «Романтичність», у якій мудрості зарозумілого вченого з раціональним, кризь скельця окулярів поглядом на життя проти-

ставляється проста і безпосередня віра простого люду в духів та привидів. А. Міцкевич визнає досягнення науки, проте передусім сприймає серцем фантастичні народні вірування. М. Рильський слушно вважав, що тут справа «не в ірраціоналізмі та містицизмі, а в співчутті народів, в бажанні проникнути в його світогляд і світосприйняття – і передати їх читачеві» (Rylskyi, 1986, с. 337). У центрі уваги молодого А. Міцкевича – народ із його стражданнями й надіями, тому Рильський-критик звертав увагу на тепле, щемливе ставлення Міцкевича-поета до своїх героїв із-під «сільських стріх», на його щире вболівання над їхньою трагічною долею. Обдурена паном селянська дівчина, яка покінчує життя самогубством («Рибка»), скорбна мати («Могила Марилі»), простий дід-дудар («Співець»), двірський козак Наум («Чати») – ці та інші персонажі дебютної збірки польського поета викликають особливу симпатію в українського письменника-критика, який підкреслює, що «всюди, де у Міцкевича виступає пан і хлоп, вельможа і мужик, Міцкевич – не з паном, а з мужиком» (Rylskyi, 1986, с. 338).

4. Рецепція А. Міцкевича у критиці Д. Павличка: ідея Європи як ідея Батьківщини

Статті Д. Павличка ювілейного 1998 року були вже очищені від ідеологічного глянцу й обов'язкового прикрашування стосунків А. Міцкевича з російською літературною елітою, зокрема з О. Пушкіним. В інтерпретації Д. Павличка, О. Пушкін у відомому вірші «Он между нами жил» намагався показати польського генія «масштабним мислителем і начебто своїм однодумцем» і одночасно назвав його «злобним поетом», який на догоду «буйній черні» виступив проти росіян. Цей поет-критик у статті з промовистою назвою «Правда від Адама» вперше в українській критиці від часів І. Франка наводить «крамольне» закінчення пушкінської присвяти, щоб показати нездоланну прірву у світобаченні справді озлобленого О. Пушкіна і А. Міцкевича, якого боліла невольнича доля Польщі (Pavlychko, 1998, с. 4).

Д. Павличко не випадково зупиняється на конфлікті між О. Пушкіним і А. Міцкевичем, на

який свого часу звернув увагу ще Іван Франко. Це був конфлікт двох геніїв: одного, «засліпленого військовою могутністю Російської імперії», і другого, пристрасного борця за свободу поневоленого краю. Правда, звичайно, була на боці А. Міцкевича, який захищав свій народ від духовного і фізичного знищення великодержавниками. Характерно, що український поет актуалізує цю «правду від Адама» посиленням на «велику сім'ю народів», яку створює «цивілізована, демократична Західна Європа». І місця у ній для Росії, на його переконання, поки що немає (Pavlychko, 1998, с. 4).

У статті «Адам Міцкевич – будівничий вільної Європи» Д. Павличко також виносить проблему митця і народу за межі національної екзистенції. Він розглядає життя і творчість автора «Пана Тадеуша» в європейському культурно-політичному просторі, однак, стверджуючи відкритість поета на Захід, наголошує при цьому не на його космополітизмі, а на націоналізмі. «З кожного слова Міцкевича, – підкреслює критик, – з кожного його страждання, з кожної його дороги й оселі в Росії, Україні, Німеччині, Франції, Італії, Швейцарії, Туреччині, з кожного його пориву до оборони й визволення рідної польської нації виринає та ж правда: він – родом з Литви, він – поляк, він – мешканець Європи» (Pavlychko, 1998, с. 7). Д. Павличко вперше в українському літературознавстві висловлює думку, що надії на визволення Польщі А. Міцкевич пов'язував із Західною Європою, ще доволі млявою, егоїстичною, проте з перспективою неминучих демократичних перетворень – як єдиний можливий форпост на шляху брутальної російської експансії. Ідея Європи, пише Д. Павличко, була в А. Міцкевича нерозривно пов'язана з ідеєю Вітчизни. Своїми паризькими проповідями поет прагнув підняти польський народ на боротьбу за волю, а післянаполеонівську Європу – пробудитися від сну-забуття, піднятися до гідного життя. «Польщі він прагнув дати європейську надію, – писав Д. Павличко, – а Європі – дух польського непокороного протистояння московській імперській загрози» (Pavlychko, 1998, с. 7).

Знаменно, що цілком суголосні думки про концепцію польського месіанізму А. Міцкевича пророче висловив через сто років Ян Каспрович.

У статті «Суспільно-політичні погляди Міцкевича» він, зокрема, зазначав, що, як усі месіаністи, так і А. Міцкевич вірив, що пов'язана з інтересами Європи справа Польщі «надто радикально вплине на реформування міжнародних взаємин. Більше того, А. Міцкевичеві здавалося, що якщо взяти до уваги хоч би один момент, але момент у житті народів вирішальний, то свобода європейських народів залежить від визволення Польщі: «Польща, що постане з мертвих, повинна знову споїти народи свободою. З визволенням Польщі перетвориться фізіономія людськості: заясніє вона цілковитою чарівністю свободи і справедливості» (Jan Kasprowicz, 1998, s. 23).

5. Висновки

Отже, в українській письменницькій критиці інтерпретація Міцкевичевої моделі «поет і народ» була здебільшого прагматичною, часто спрямовувала інтерпретативний об'єкт на ширші, ніж ідейно-естетичні, завдання. У радянські часи рецепція цієї моделі залежала і від політичної кон'юнктури, і від особи критика. Так, П. Тичина, вимушено оминаючи романтичні засади і національну заангажованість польського поета, акцентував увагу на загальнослов'янській єдності на чолі, зрозуміло, із російським народом. М. Бажан намагався звільнитися від ідеологічних тенет, і йому вдалося (хоч в загальних рисах) передати у розвідці про «Кримські сонети» тугу Міцкевича за своєю Батьківщиною, любов поета до поляків. М. Рильський найближче підійшов до розуміння складних взаємин митця і суспільства у творах автора «Дзядів» і «Пана Тадеуша». Він передусім виокремив Міцкевичеву парадигму органічної духовної спорідненості митця і народу; зорієнтованість на доступність і зрозумілість творів простому людові; ідилічне зображення старої Литви, краю поетового дитинства; щирість ставлення автора до своїх героїв – дрібної шляхти; співчуття до селянства. Головний сенс творчості А. Міцкевича Рильський-критик простежував у проповіді активного, дійового патріотизму, саможертвості в ім'я незалежності поляків. Д. Павличко обґрунтував власну паралель, на основі якої можна зіставляти творчість А. Міцкевича і Т. Шевченка:

«сплетеність» романтизму і реалізму. Концепції Дм. Павличка стосовно аналізованої моделі – «поет і народ» – сформувалися остаточно у час незалежної Української держави, під впливом новітніх політичних змін на карті світу. В його рецепції сам А. Міцкевич постає як «будівничий вільної Європи», як поет, світ ідей та образів якого «не пригасає» на нових колах історії. Подальшого дослідження потребують інтерпретації творчості польського поета українськими письменниками в останні два десятиліття.

Література:

1. Бажан М. Думи і спогади. Київ : Радянський письменник, 1982. 325 с.
2. Вєрвєс Г. Як література самоутверджується у світі : Дослідження. Київ : Дніпро, 1990. 450 с.
3. Гуменюк В. Гомони й відгомони історії (До проблеми : Т. Шевченко й А. Міцкевич) . *Слово і час*. 1992. № 2. С. 19–22.
4. Павличко Д. Адам Міцкевич – будівничий вільної Європи. *Молодь України*. 1998. 25 грудня. С. 7.
5. Павличко Д. Правда від Адама. *Літературна Україна*. 1998. 3 грудня. С. 4.
6. Рильський М. Зібрання творів : У 20-х томах. Т. 14. Київ : Наукова думка, 1986. 535 с.
7. Рильський М. (1985) Зібрання творів : У 20-х томах.. Т. 7. Поетичні переклади. Київ : Наукова думка, 1985. 380 с.
8. Тичина П. Зібрання творів : В 12-х т. Т. 9. Київ : Наукова думка, 1987. 582 с.
9. Тичина П. З минулого – в майбутнє : Статті, нотатки, рецензії, інтерв'ю. Київ : Дніпро, 1973. 344 с.
10. Cieśla-Korytowska M. O Mickiewiczu i Słowackim. Kraków : Universitas, 1999. 225 s.
11. Jan Kasprowicz o Adamie Mickiewiczu. Opracowała Janina Sikorska. Inowrocław, 1998. 43 s.

References:

1. Bazhan M. (1982) Dumy i spohady [Thoughts and memories]. Kyiv: Rad. pysmennyk. [in Ukrainian]
2. Verves H. (1990) Yak literatura samoutverdzhuetsia u sviti: Doslidzhennia [How literature asserts itself in the world: Research]. Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian]
3. Humeniuk V. (1992) Homony y vidhomony istorii (Do problemy: T. Shevchenko y A. Mitskevych) [Echoes of

- history (To the problem: T. Shevchenko and A. Mickiewicz)]. *Slovo i chas*. 1992. № 2. S. 19-22. [in Ukrainian]
4. Pavlychko D. (1998) Adam Mitskevych – budivnychi vilnoi Yevropy [Adam Mickiewicz is a builder of free Europe]. *Molod Ukrainy*. 1998. 25 hrudnia. S. 7. [in Ukrainian]
  5. Pavlychko D. (1998) Pravda vid Adama [The truth is from Adam]. *Literaturna Ukraina*. 1998. 3 hrudnia. S. 4. [in Ukrainian]
  6. Rylskyi M. (1986) Zibrannia tvoriv: U 20-kh tomakh [Collection of works: In 20 volumes]. T. 14. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]
  7. Rylskyi M. (1985) Zibrannia tvoriv: U 20-kh tomakh [Collection of works: In 20 volumes]. T. 7. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]
  8. Tychyna P. (1987) Zibrannia tvoriv: V 12-kh t. [Collection of works: In 12 volumes]. T. 9. Kyiv: Naukova dumka, 1987. [in Ukrainian]
  9. Tychyna P. (1973) Z mynuloho – v maibutnie: Statti, notatky, retsenzii, interviu [From the past to the future: Articles, notes, reviews, interviews]. Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian]
  10. Cieśla-Korytowska M. (1999) O Mickiewiczu i Słowackim. Kraków: Universitas.
  11. Jan Kasproicz o Adamie Mickiewiczu (1998). Opracowała Janina Sikorska. Inowrocław.